

УНІВЕРСАЛЬНІ КОНЦЕПТИ В ХРИСТІЯНСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ ТА БІБЛЕЇЗМ ЯК ЗАСІБ ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

I. O. Клівіцька

В статье рассматривается библейское влияние на формирование основных лингво-культурных концептов христианской картины мира. Особое внимание уделяется одному из универсальных концептов, связанному с космологическими представлениями, и его отображению в языках.

Ключевые слова: христианская картина мира, библейское влияние, библеизм, концепт, лексико-фразеологические единицы, символы

Статтю присвячено вивченню біблійного впливу на формування основних лінгво-культурних концептів християнської картини світу. Особлива увага приділяється одному з універсальних концептів, пов'язаному з космологічними уявленнями, та його відображенню у мовах.

Ключові слова: християнська картина світу, біблійний вплив, библеїзм, концепт, лексико-фразеологічні одиниці, символи

The article deals with the study of the biblical influence on the development of the main concepts of Christian picture of the world. The attention has been focused on a universal concept connected with the cosmological world view. Specific emphasis is made on the concept's functioning in languages.

Key words: Christian picture of the world, biblical influence, biblical unit, concept, lexical units and idioms, symbols

Панування християнської ідеології протягом понад двох тисячоліть не може не вплинути на розвиток людства, його цивілізації, суспільно-політичного устрою, на пануючу в суспільстві ідеологію, морально-етичні норми та вресіти на людську свідомість, а отже, на мову взагалі з усією її багатогранністю.

Цей вплив на мови (так звані “етнічні” мови) відбувався ще в часи поширення “надетнічних” релігій [термін Мечковської], і разом з цим розповсюджувалися і віроповідні тексти тими мовами, які ставали “надетнічними” (“апостольські”, “пророцькі” мови).

Але все ж таки можна говорити про двосторонній вплив, а саме про те, що Біблія певною мірою сформувала релігійну свідомість, яка у свою чергу відбилася у мові. Мовна ж система шліфує і вкорінює концепти картини світу (КС). Умовно кажучи, Біблія по суті є збірником основних концептів “релігійної” КС, отже, свідоме чи підсвідоме уявлення людини про світ, її світогляд у християнській культурі визначається саме Біблією. Хоча можна сказати, що загалом “релігійна” КС є універсальною для усього людства, адже вона обумовлена психофізичними особливостями людини.

Актуальність. Таким чином, вплинувши на свідомість та сформувавши „християнську” КС, біблійна тематика та ідейно-етична спрямованість виявилася одним з найважливіших джерел лексики та фразеології. “Християнська” КС, можна сказати, поєднує різні культури, завдяки чому існує значна кількість сучасних ФО із загальнокультурологічним значенням, адже вони сягають літературних джерел Біблії. Їх іншомовне походження у наш час стає непомітним, вони отримали постійне проживання в усіх європейських словниках у тій самій чи змінній формі, набуваючи національно-культурної значимості та утворюючи власні, самостійні мовні одиниці з біблійним підґрунтям.

Універсалізація мовних одиниць з біблійним підґрунтям має за основу, виявляється, більш глибокі причини. Якщо уважно прослідкувати ідейно-сюжетну спрямованість Біблії, можна зрозуміти, що витoki загальноєвропейської цивілізації, та й усієї християнської культури, лежать в міфології, зокрема античній; передусім у Стародавній Греції, яка створила життєдайну силу сучасної культури.

Оскільки в міфології існує уявлення про надприродне, трансцендентне, вона містить, безперечно, елементи релігії, а релігія у свою чергу містить елементи міфології, навіть більше – базується на міфокосмогонічному уявленні про світ. Цей зв'язок навіть зараз можна помітити, аналізуючи текст самої Біблії та мовні одиниці, що на ній базуються. І це є цілком закономірним, адже мова та міф зародилися у доісторичний період одночасно, пов'язувалися одне з одним як форма та зміст [11]. Отже, лінгвістичне мислення насичене та просякнуте міфічним мисленням. Існують навіть версії не комунікативного, а міфологічного походження мови. Також вважається, що висхідною позицією, з якої походило становлення мови, як знакової системи, є ритуал. Таким чином, ритуальна діяльність є основою появи наочного образного типу мислення [8].

Мета. Таким чином, спостерігаючи зв'язок біблійного уявлення з міфологічним та детермінуючу функцію Біблії, що визначає основні концепції уявлення про світ (запозичивши більшість з міфології) та створює чи перетворює певні символи, які є основою міфопоетичного мислення людства, треба зупинитись на історичному розвитку та трансформації образів, сюжетів тощо. Отже, міф перейшов у сферу художньої літератури, а тим самим і сферу мови, з переходом людської цивілізації до більш пізньої форми свідомості. Але, оскільки пам'ятки архаїчної міфології не були записані (адже писемність з'явилася майже водночас з християнською релігією), спочатку язичницький міф інтегрувався з християнською догматикою, що визначала систему світогляду. Це, можливо, можна пояснити архетиповістю міфологічного та біблійного

уявлення про світ. Прикладом останнього твердження є основоположний концепт ідеального життя людей, що існував незалежно від пануючих в той чи інший час вірувань. Існування цього концепту пояснюється одвічним прагненням людини шукати кращого життя, хоча ідеальне не завжди пов'язується з божественним абсолютном, зокрема в атеїстичній державі, де це прагнення вкладається в рамки ідеї комунізму.

Отже, це є культурний образ “Золотого віку” – утопічний образ, який став усталеним та загальнопоширеним і прийнятим завдяки саме розповсюдженню та визначальній ролі біблійної свідомості під новою назвою “Рай”, який характеризується глибиною своєї символіки.

“Цей сюжет детермінує такі важливі космологічні питання, як виникнення людини, виникнення суб’єктивного часу (тобто понять минулого, теперішнього і майбутнього) й суб’єктивної історії” [10, с. 241].

У грецькій міфології поняття часу ототожнюється з всевладним Хроносом, який панує і є самим часом, і все ж тут ми вже спостерігаємо певну модальність зміни часів, адже перший – ідеальний з погляду людини, а ідеалізація минулого є глибинною рисою її психології, і тому неодмінно свідомістю породжувалися ці образи. Час в цьому випадку не злий, адже люди не старіють, хоча період часу дуже тривалий.

У біблійному уявленні, де час саме об’єктивно-абсолютний, ми теж спостерігаємо довготривалість з точки зору суб’єктивної оцінки часу, адже неможливість створення світу за шість днів (за Біблією) не є такою й вже очевидною, тому що “день” в перекладі з давньоєврейської мови означає ще й довгий проміжок часу – те, що для суб’єктивної свідомості людини – великий період, для об’єктивного вічного Бога – лише мить. Біблія близька до міфології не лише цим, але ще й сюжетним компонентом, пов’язаним з часом, часом минулим, райським життям, що було в минулому і пройшло.

У римській міфології спостерігається локалізування історичного циклу, адже циклічність щорічна не має такої тривалості, як в грецькій: кожний рік відбувається відродження природи, певною мірою відчувається ідеальність цього відновлення. Тут вже зникає часова влада Бога і більш відчутна його аграрна функція. Але частково відчувається вплив і римської міфології на Біблію, хоча тут вже, крім минулого та теперішнього, з’являється майбутнє, але умовне, щоправда, так як воно можливе через “Нове пришествя” (*‘Advent’*), друге, повторне повернення Христа (минулого), і прихід знову ж таки того ж ідеального райського життя, що вже, правда, стане епохою “Безчасся” та продовжуватиметься вічно. Це все відбувається тільки після смерті (Христа – колись, нашої – зараз), і в римській міфології теж відродження природи неможливо було без її смерті.

Отже, ідеальне життя у Біблії асоціюється більшою мірою з минулим, пов’язується часто зі смертю та спрямовується на вічне майбутнє.

Цей образ “Раю”, звичайно, присутній в усіх мовах християнської культури, але він набув зовсім різного емоційного забарвлення. У слов’янській культурі зберігається більшою мірою ностальгія за минулим, що пройшло, – отже, пов’язується з чимось негативним і в майбутньому у більшості випадків вбачається смерть – слов’янська культура є песимістично спрямованою. На відміну від неї, культура західна, зокрема англо-американська, є оптимістичною, навіть більш прогресивною. Це, можливо, обумовлено ортодоксальністю нашої церкви, адже її догматика панувала набагато більше, ніж атеїстична ідеологія, що не могло не відбитися у мові.

В англійській мові частіше зустрічаються випадки, коли згаданий образ втрачає власну біблійну символіку, залишаючись лише вмотивованим нею. Отже, ми можемо спостерігати, що конкретна ФО знижує біблійне значення, граючи на контрасті високого та буденного, з метою підкреслення певної ідеї. Наприклад, ми можемо зустріти випадок такого вживання ФО з алюзивним значенням, якого ФО набуває завдяки незвичній колокації слова *‘advent’*:

The nation has lived with the box for more than 30 years now and has passed from total infatuation – revived temporarily by the advent of colour – to the present casual obsession which is not unlike that of the well – adjusted alcoholic (Jan McEwan, Observer, London).

Слово *‘paradise’* в більшості мов вживається частіше у переносному значенні – як символ чогось гарного або недосяжного, але у французьку розмовну мову воно увійшло ще й в дещо іронічному значенні, а потім в цьому ж значенні в англійську, російську та українську – в останні зі зменшувальним суфіксом (“раєк”, “райок”) – і означає гальорку в театрі. В слов’янських мовах “рай” частіше вживається лише з позитивним значенням, здебільшого з біблійною символікою.

Зокрема, дуже часто в російській мові вживається словосполучення *‘рай земной’* для позначення надзвичайно красивої місцевості, де все є і де можна щасливо та безтурботно жити. В англійській же мові ми можемо зустріти вживання не тільки самого слова у дещо принизливому значенні, а й в не дуже поважному товаристві, ідіоми *‘fool’s paradise’* (“ілюзорне щастя”) та *‘to live in a fool’s paradise’* (“жити ілюзіями”). Оскільки за Біблією Рай знаходиться в Едемському саду, з його назвою теж пов’язані певні вислови і окрім тих, що не втратили біблійної символіки, існують ФО, що лише вмотивовані біблійною символікою та є евфемістичними назвами певних речей, наприклад частин жіночого тіла з точки зору чоловіків: *‘Garden of Eden’* чи *‘Pleasure – garden’*, часто в цьому ж значенні вживається слово *‘garden’*. Треба зауважити, що знову ж таки ФО *‘Pleasure – garden’* та *‘райська насолода’* зовсім не є еквівалентами, адже перша пов’язана саме з сексуальною насолодою, друга ж майже завжди має на увазі перш за все духовну насолоду.

Повертаючись до образу “рая земного”, що асоціюється з чудовою місцевістю, треба неодмінно згадати вираз ‘*The Promised Land*’, що вживається зараз в мові синонімічно і теж втілює концепцію ідеального життя.

Синонімічним до слів ‘*paradise*’ та ‘*garden*’ певною мірою є слово ‘*heaven*’, що вживається у словосполученні ‘*in seventh heaven*’, ‘*septieme ciel*’, ‘*на сьомому небі*’, в даному випадку ця ФО є універсальною для всіх мов, адже повністю співпадає їх структурно-семантичне значення, що пояснюється абсолютним співпадінням з біблійним текстом.

Окрім позитивних асоціацій, пов’язаних з темою раю, звичайно, зберігається зв’язок цього поняття зі смертю, що відображено, зокрема, в англійській мові (американський варіант), в евфемізмах, що позначають речі або події, пов’язані з похороном, що знову ж таки пов’язується з їх оптимістичністю, навіть у випадку смерті, яка в свою чергу пов’язується з райським щастям ‘*garden crypt*’ (досл. “райський склеп” чи “схованка”) ‘*garden of remembrance*’.

Окрім словосполучень, що вживаються як евфемізми, в англійській мові існує певна кількість ідіоматичних висловів, що мають у своїй структурі слово ‘*garden*’, вони, як правило, зовсім втратили свою біблійну мотивацію і вживаються з негативною конотацією: наприклад, ‘*common-or-garden*’ (америк. вар. ‘*garden – variety*’; досл. „пересічний”, „звичайний”):

Moreover, it will not be long before common-or-garden computer programs can vary the weight and shape of letters instataneously, as well as setting them on the page [17].

Або ж: ‘*lead someone up the garden path*’ (амер. вар. ‘*lead someone down the garden path*’; досл. „вести райським шляхом”):

He may have led me up the garden path. He said everything was over with Penny but now he seems to be seeing her again. [17]

Виходячи з наведених вище прикладів, можна зробити висновок, що звичайні слова можуть набувати символічної та стилістичної забарвленості і здатні, в свою чергу, складати нові мовні одиниці, зокрема евфемістичні та ідіоматичні вислови. Таку здатність вони отримують завдяки їхній попередній біблійній мотивації, що дозволяє їх теж розглядати як біблеїзми.

Можна також помітити, що образ раю вживається у контексті для позначення зовсім протилежних понять, позбуваючись своєї біблійної позитивної конотації, і в англійській мові частіше зустрічається (особливо в її американському варіанті) з дещо іронічною конотацією.

Англійська мова відбиває також і антонімічний попередньому образ аду, оскільки існує переважна більшість ідіом з компонентом ‘*hell*’, ніж ‘*paradise*’. Це можна пояснити сприйняттям реальності свідомістю людини, яка сприймає життя більш схожим на ад, ніж на ілюзорний рай, та постійно відчуває невдоволеність існуючою реальністю. Ідіоми з цим компонентом, звичайно, мають негативну та дуже часто іронічну конотації:

‘*to give someone hell*’, ‘*all hell breaks loose (‘all hell breaks out’)*’, ‘*to play (merry) hell*’, ‘*hell hath no fury like a woman scorned*’, ‘*come (through) hell or high water*’, ‘*from hell*’, ‘*go (put someone) through hell*’, ‘*go (shot) to hell (in a hand basket)*’, ‘*hell for leather (hell-for-leather)*’, ‘*hell freezes over*’, ‘*hell on earth*’, ‘*just for the hell of it*’, ‘*a leving hell*’, ‘*play hell with something*’, ‘*raise hell (‘a hell-raiser’, ‘hell-raising’)*’, ‘*the road to hell is paved with good intentions*’, ‘*there’ll be hell to pay*’, ‘*to hell (through) hell and back*’:

In ‘*Jungle Fever*’, a happily – merried black architect (Wesly Snipes) begins an affair with his Italian – American secretary, but all hell breaks loose when his wife finds out [17].

A cute family puppy turns into the pet from hell in this comedy starring Charles Grodin [17].

Попередні приклади дозволяють пересвідчитись у тому, що поряд з загальносприйнятими біблеїзмами, що мають не тільки біблійну мотивацію, а й відповідають повністю біблійному тексту, існують і ФО, що є суто національно-обумовленими.

Згідно наведеного матеріалу та спостережень можна зробити наступні **висновки**:

– основні універсальні концепції, частково запозичені з міфологічних світоуявлень, але детерміновані саме біблійним сприйняттям, функціонують на мовному та мисленневому рівні у формі різнооформлених біблеїзмів;

– в мові та свідомості існує певна кількість основних концептів, понять, символів та образів, що великою мірою детерміновані біблійним світосприйняттям, завдяки чому відбувається їх еволюція на мовно-мисленневому рівні;

– біблійна символіка може надавати нейтральним словам полісемантичності та робити можливим утворення нових ЛФО або образів;

– запозичені з біблійного тексту одиниці можуть трансформуватися за структурно-семантичним значенням;

– контекстуальне вживання біблійно вмотивованих ЛФО часто позбавляє їх біблійного значення.

Література:

1. Ажнюк Б.М. Англійська фразеологія у культурно-етичному висвітленні. – К.: Наукова думка, 1989. – 134 с.
2. Алехина А.И. Фразеологические аномалии в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1965. – 312 с.
3. Алехина А.И. Семантические группы во фразеологии современного английского языка. – Минск, 1978. – 159 с.

4. Алехина А.И. Фразеологическая единица и слово. – Минск, 1975.
5. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М., 1989.
6. Дзера О.В. Індивідуально-авторське трактування біблійних мотивів як перекладознавча проблема // на матеріалі українських перекладів творів Дж.Г.Байрона: Автореф. дис. канд. філол. наук. – К., 1999. – 20с.
7. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1986. – 336 с.
8. Маковский М.М. Язык–миф–культура // Символы жизни и жизнь символов. – М., 1996. – 330.
9. Маковский М.М. Английская этимология. – М.: Высшая школа, 1986. – 219 с.
10. Малішевський Д.В. Утопія міфу: часово-просторова символіка культурного образу “Золотого віку” в міфологіях Давньої Греції та Давнього Риму // Мова у соціальному і культурному контексті / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 216 с.
11. Маслова В.А. Связь мифа и языка. – М., 1998. – 259с.
12. Мечковская Н.Б. Язык и религия. – М., 1998. – 352 с.
13. Мокієнко В.М. Значення української пареміології для історико-етимологічного аналізу слов'янських прислів'їв та приказок// Мовознавство. – К., 2000. – Вип.І.
14. Скубашевська О.С. Лексика та фразеологія античного походження в англійській та українській мовах: Автореф. дис. канд. філол. наук. – Донецьк, 2000. – 20 с.
15. Телия В. Н. Фразеология в контексте культуры. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 330 с.
16. Шуба О.В. Религия в этнонациональном развитии Украины. – К., 1999. – 323с.
17. CDI – Collins Cobuild Dictionary of idioms. – London, 1995.